VARIA III

DOI: 10.48261/PIS264710

WITOLD JARNO
Uniwersytet Łódzki
ORCID: 0000-0002-5845-6057

ARTUR KUPRIANIS
Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Łodzi
ORCID: 0000-0002-4342-2732

KAPITAN WACŁAW DURYS (1893–1967) – OFICER ZAWODOWY ARMII II RZECZYPOSPOLITEJ I OFIARA REPRESJI STALINOWSKICH

CAPTAIN WACŁAW DURYS (1893–1967): PROFESSIONAL OFFICER IN THE ARMY OF THE SECOND POLISH REPUBLIC AND VICTIM OF STALINIST REPRESSION

Streszczenie: Wacław Durys (1893–1967) od 1918 r. brał udział w wojnie polsko-sowieckiej jako żołnierz Wojska Polskiego. W okresie międzywojennym służył najpierw w 4 dywizjonie taborów, a następnie w 10 pułku artylerii polowej (w 1931 r. przemianowanym na 10 pułk artylerii lekkiej). Wziął udział w kampanii polskiej 1939 r., a potem zaangażował się w działalność konspiracyjną w okupowanej stolicy. Walczył w Powstaniu Warszawskim, w jego trakcie odniósł poważną ranę, która oznaczała dla niego zakończenie kariery wojskowej. Po II wojnie światowej pracował najpierw w administracji samorządowej (jako wójt gminy Grabów), a po 1950 r. w Kieleckim Okręgowym Przedsiębiorstwie Mierniczym w Łodzi. Niespodziewanie w 1954 r. został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa i poddany brutalnemu śledztwu. W jego wyniku przyznał się do działalności w nielegalnej organizacji o nazwie Bataliony Chłopskie (inna nazwa – Kadrowo Wojskowe Bataliony Chłopskie) i skazany na karę 7 lat więzienia. Stał się w ten sposób ofiarą represji stalinowskich, oskarżenie i wyrok były bowiem bezpodstawne. Po opuszczeniu więzienia w 1955 r. resztę życia spędził w Łodzi, gdzie zmarł i został pochowany.

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie, artyleria, wojna polsko-sowiecka, kampania polska 1939, Urząd Bezpieczeństwa, Kadrowo Wojskowe Bataliony Chłopskie, represje stalinowskie

Abstract: From 1918, Wacław Durys (1893–1967) took part in the Polish-Soviet War as a soldier in the Polish Army. During the interwar period, he served in the 4th Transport Division and then in the 10th Field Artillery Regiment (renamed the 10th Light Artillery Regiment in 1931). He took part in the Polish Campaign of 1939 and then became involved with the underground resistance in the occupied capital. He also took part in the Warsaw Uprising, during which he suffered a serious injury that ended his military career. After World War II, he first worked in local government (as mayor of the municipality of Grabów) and, after 1950, worked at the Kielce Regional Surveying Company in Łódź. Unexpectedly, in 1954, he was arrested by the Security Department and subjected to brutal interrogation. As a result, he confessed to being a member of an illegal organization called the Bataliony Chłopskie (Peasants' Battalions) also known as Kadrowo Wojskowe Bataliony Chłopskie (the Military Cadre Peasants' Battalions) and was sentenced to seven years in prison. He was a victim of Stalinist repression, as the charges and the sentence were unfounded. After his release from prison in 1955, he spent the rest of his life in Łódź, where he died and was buried.

Keywords: Polish Army, artillery, Polish-Soviet War, Polish Campaign of 1939, Security Department, Military Cadre Peasants' Battalions, Stalinist repression

Wacław Durys należał do pokolenia, któremu przyszło żyć w niezwykle trudnych czasach, naznaczonych I wojną światową i odbudową państwa polskiego, a następnie wojną 1939–1945 i stalinizmem. W ocenie autorów niniejszego artykułu jego życiorys zasługuje na upamiętnienie, gdyż pokazuje, jak złożone były losy Polaków służących Ojczyźnie w XX stuleciu. Tekst został oparty w głównej mierze na dokumentach z Centralnego Archiwum Wojskowego – Wojskowego Biura Historycznego oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, a także na literaturze przedmiotu oraz materiałach przekazanych przez rodzinę, za które autorzy serdecznie dziękują.

Bohater tego studium urodził się 13 kwietnia 1893 r. w Wilczkowicach (gmina Tkaczew, powiat łęczycki), w mieszkającej tam polskiej rodzinie wyznania katolickiego. Jego ojciec, Marcin, był robotnikiem rolnym w miejscowym folwarku, a matka – Tekla z Michalaków – zajmowała się gospodarstwem domowym oraz wychowywaniem dzieci. Oprócz Wacława rodzina doczekała się jeszcze dwóch córek: Anieli (ur. 1895 r.) i Janiny

(ur. 1904 r.). Ponieważ Durysowie nie należeli do zamożnych, edukacja dzieci stanowiła dla nich poważny problem. Ich sytuacja finansowa poprawiła się dopiero na początku XX w., kiedy to Marcin został zarządcą we wspomnianym folwarku.

O latach młodzieńczych Wacława niewiele wiadomo. Uczęszczał do szkół: wiejskiej w Wilczkowicach, a potem, w latach 1904–1909 – miejskiej w Łęczycy. Po jej ukończeniu został uczniem otwartego w 1906 r. Progimnazjum Humanistycznego, przekształconego dwa lata później w czteroklasową Szkołę Realną. Ukończył ją w 1913 r., po czym kontynuował edukację w Warszawie, w Gimnazjum Realnym Edwarda Rontalera. Szkoła ta cieszyła się wówczas dużą popularnością, gdyż dawała absolwentom konkretny zawód, a zarazem umożliwiała im podjęcie studiów wyższych. Młody Wacław uczęszczał do klasy o profilu agronomicznym, w której program nauki był poszerzony o przedmioty związane z gospodarką rolną. Od września 1916 r. do końca I wojny światowej należał do Polskiej Organizacji Wojskowej. Był jej szeregowym członkiem, brał udział w zbiórkach oraz w przeprowadzanych w tajemnicy ćwiczeniach wojskowych[1]. W 1917 r. ukończył naukę w gimnazjum i otrzymał świadectwo dojrzałości. Następnie zaczął szukać pracy, co nie było łatwe z uwagi na trwającą wojnę. Ostatecznie został zatrudniony w majątku ziemskim w powiecie jędrzejowskim w charakterze praktykanta agronoma. Nie dane mu jednak było zgłębić niuansów tego zawodu, gdyż zakończenie wojny otworzyło w jego życiu nowy rozdział[2].

Okupacja austriacka na Kielecczyźnie zakończyła się w pierwszych dniach listopada 1918 r. Wówczas to niesiony patriotycznym zapałem Wacław porzucił pracę i 10 tegoż miesiąca ochotniczo zgłosił się do odradzającego się Wojska Polskiego. Otrzymał przydział do 1 szwadronu 2 pułku ułanów, formowanego w Łodzi, w której okupacja niemiecka zakończyła się 11 listopada. Większość pododdziałów tego pułku powstała na obszarze Okręgu Generalnego nr IV Łódź, utworzonego 17 listopada 1918 r.[3]

---

[1] Archiwum IPN w Łodzi (dalej: AIPN Ld), 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 8 IV 1954 r., k. 25.

[2] Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne (dalej: CAW WBH), ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Arkusz ewidencyjno-kwalifikacyjny z 1928 r., k. 5; AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 16 III 1954 r., k. 10 i z 8 IV 1954 r., k. 24; *Wspomnienia o Szkole Edwarda Rontalera 1896–1939*, red. I. Zawadzki, Warszawa 1960, s. 22–24.

[3] 1 szwadron formowano w Łodzi, 2 – w Łowiczu, 5 – w Kaliszu, a dowództwo pułku (dowodził nim mjr Mikołaj Waraksiewicz) oraz 3 i 4 szwadron – w Siedlcach. W grudniu 1918 r. dowództwo pułku przeniesiono do Kalisza, 3 szwadron do Kutna, a 4 szwadron do Włocławka. W rezultacie całość pułku znalazła się na obszarze Okręgu Generalnego nr IV Łódź, gdzie utworzono także 6 szwadron w Koninie, który następnie przeformowano w szwadron zapasowy. Później na front wysłano 2 i 3 szwadron do Galicji Wschodniej, 4 szwadron na Podlasie, a 5 szwadron na Śląsk Cieszyński. W lipcu 1919 r. 2 Pułk Ułanów włączono do III Brygady Jazdy. Szerzej zob.: CAW WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.151, Stan jazdy w Okręgu Generalnym nr IV z 27 XII 1918 r.; S. Herkner, *Zarys historii wojennej 2 Pułku Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Warszawa 1929, s. 15–22; A. Dobroński, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków 1993, s. 8; J. Grobicki, *Organizacja kawalerii polskiej w latach 1918–1921*, cz. 1, „Przegląd Kawalerii" 1932, t. 9, nr 2, s. 104; A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 do 25 IV 1920 r.*, Toruń 2000, s. 74.

Wacław Durys w mundurze żołnierza 2 pułku ułanów w 1919 r. (zbiory Marka Ilkiewicza)

Durys do swojej jednostki przybył w połowie listopada i otrzymał stopień ułana, co odpowiadało stopniowi szeregowego w piechocie. Na początku stycznia 1919 r. jego szwadron wysłano na front wołyński, gdzie walczył w rejonie Kowla w składzie Grupy płk. Edwarda Śmigłego-Rydza z wojskami Ukraińskiej Armii Galicyjskiej. Ułani zyskali uznanie dowódców za wykazaną w bojach odwagę. Wśród nich był bohater niniejszego artykułu, który latem 1919 r. otrzymał awans na starszego ułana i został dowódcą sekcji (niestety, nie udało się ustalić w którym plutonie)[4].

15 października 1919 r. Durys został wysłany do Szkoły Podchorążych Wojsk Taborowych na kurs, który ukończył 31 grudnia. Otrzymał wówczas awans na stopień podchorążego oraz przydział na stanowisko zastępcy dowódcy kolumny taborowej nr 811 wchodzącej w skład 5 Brygady Jazdy[5]. 22 marca 1920 r. objął dowództwo kolumny amunicyjnej nr 629, a następnie kolumny amunicyjnej nr 618. Wraz z 5 Brygadą uczestniczył na początku 1920 r. w zajęciu Pomorza, przyznanego Polsce na mocy traktatu wersalskiego, a następnie w kwietniowej ofensywie na Ukrainie i późniejszych walkach odwrotowych. W połowie lipca brygada została rozwiązana, a Durys otrzymał przydział do 3 szwadronu zapasowego taborów w Grodnie[6]. Miasto to zostało zajęte przez bolszewików 23 lipca, toteż można przypuszczać, że do jednostki trafił przed tą datą bądź dołączył do niej później, w trakcie odwrotu. Wiadomo na pewno, iż 2 sierpnia objął w niej stanowisko dowódcy plutonu. Na mocy dekretu z 20 września 1920 r. otrzymał awans na stopień podporucznika ze starszeństwem od 1 lutego tegoż roku oraz przydział do wojsk taborowych[7].

W tym czasie nastąpiła ważna zmiana w życiu jego rodziny, jesienią 1920 r. ojciec nabył bowiem dwudziestopięciohektarowe gospodarstwo rolne we wsi Żaczki w gminie Grabów (powiat łęczycki), stając się tym samym majętnym gospodarzem, zatrudniającym

[4] A. Dobroński, *2 Pułk Ułanów…*, s. 9–10.

[5] W skład tej brygady wchodziły: 2 pułk szwoleżerów, 1 i 3 pułki ułanów oraz 5 dywizjon artylerii konnej.

[6] Taki przydział występuje w Dzienniku Personalnym MSWojsk 1920, nr 38, s. 966, Wacław Durys zaś w swej karcie kwalifikacyjnej podał, że otrzymał przydział do kadry 6 szwadronu zapasowego taborów w Przemyślu (CAW WBH, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Arkusz ewidencyjno-kwalifikacyjny z 1928 r., k. 6).

[7] Dziennik Personalny MSWojsk 1920, nr 38, s. 966.

trzech pracowników rolnych. W gospodarstwie tym po II wojnie światowej zamieszka na kilka lat nasz bohater[8].

Pracę szkoleniową w 3 szwadronie zapasowym taborów Durys prowadził do 2 grudnia 1920 r., kiedy to został skierowany do I Korpusu Wojsk Litwy Środkowej dowodzonego przez gen. ppor. Jana Rządkowskiego. Objął w nim dowództwo kolumny taborowej nr 116. Niemal rok później został przeniesiony do nowo sformowanego tzw. pokojowego 4 dywizjonu taborów – stacjonującego w Łodzi, przy ul. Składowej 40 – podległego powstałemu 15 listopada 1921 r. Dowództwu Okręgu Korpusu (OK) nr IV[9]. W jednostce tej Durys służył do listopada 1926 r., zajmując kolejno stanowiska: młodszego oficera (od 28 października 1921 r.), dowódcy szwadronu (od lipca 1922 r.), oficera administracji koszar (od 10 stycznia 1923 r.), adiutanta dowódcy dywizjonu (od 20 stycznia 1923 r.) i ponownie dowódcy szwadronu (od 10 lipca 1923 r.). W ciągu 3 kolejnych lat trzykrotnie przez kilka tygodni pełnił także obowiązki adiutanta dowódcy szwadronu. W międzyczasie, 1 stycznia 1923 r., otrzymał awans na stopień porucznika ze starszeństwem od 1 listopada 1921 r., a także ukończył kurs w Szkole Oficerów Taborowych we Lwowie (od 2 listopada 1923 do 15 kwietnia 1924 r.) oraz kurs żywnościowy dla oficerów broni i służb w Poznaniu, trwający od 15 września do 15 grudnia 1925 r. To ostatnie szkolenie ukończył z wynikiem dobrym, zajmując 21. lokatę na 27 słuchaczy. Tymczasem, w listopadzie 1925 r. 4 dywizjon taborów został przeformowany na 4 szwadron taborów. Po powrocie z drugiego kursu Durys objął w nim stanowisko zastępcy oficera materiałowego szwadronu, które zajmował od 16 grudnia 1925 do listopada 1926 r., tj. do czasu, gdy jednostka ta została skadrowana[10].

Następnie bohater niniejszego artykułu objął stanowisko kierownika kancelarii Referatu Mobilizacyjnego w Oddziale Ogólnym sztabu OK nr IV. Zajmował je zaledwie półtora miesiąca, gdyż 11 stycznia 1927 r. został znów przeniesiony – tym razem do stacjonującego także w Łodzi 10 pułku artylerii polowej (pap), przemianowanego w 1931 r. na 10 pułk artylerii lekkiej (pal). Jednostka ta wchodziła w skład 10 Dywizji Piechoty[11]. Celem

[8] AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 16 III 1954 r., k. 10 i z 8 IV 1954 r., k. 24.

[9] W skład dywizjonu wchodziły cztery szwadrony, kadra szwadronu zapasowego, składnica i warsztaty taborowe. Szerzej o OK nr IV Łódź zob.: W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001, a szerzej o garnizonie łódzkim w okresie międzywojennym: K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon Łódzki Wojska Polskiego 1918–1939*, Toruń 2008.

[10] CAW WBH, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Świadectwo ukończenia kursu żywnościowego dla oficerów broni i służb w Poznaniu z 15 XII 1925 r., k. 152; *Lista starszeństwa oficerów zawodowych z 3 maja 1922 r.*, Warszawa 1922, s. 286; Dziennik Personalny MSWojsk 1923, nr 9, s. 109; W. Jarno, *Okręg Korpusu…*, s. 199–200.

[11] Szerzej o 10 pal zob.: R. Leroch-Orlot, *Zarys historii wojennej 10 Pułku Kaniowskiego Artylerii Polowej*, Warszawa 1929; P. Zarzycki, *10 Kaniowski Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1997; W. Jarno, *10 Pułk Artylerii Lekkiej w latach 1919–1939. Zarys dziejów* [w:] *Wśród dymu i ognia. Studia i materiały do dziejów artylerii polskiej i obcej*, t. 2, red. A. Smoliński, Oświęcim 2016, s. 211–273; A. Kuprianis, *Kaniowski 10 Pułk Artylerii Lekkiej w Łodzi 1919–1939: geneza, organizacja i jej zmiany, dyslokacja*, „Rocznik Łódz-

podniesienia kwalifikacji 1 marca 1927 r. został oddelegowany na szkolenie w ramach VI kursu Szkoły Młodszych Oficerów Artylerii w Toruniu, wchodzącej w skład Centrum Wyszkolenia Artylerii. Ukończył je 28 października. Komendant szkoły ppłk Edward Czopór określił jego zdolności jako dostateczne. Dzięki szkoleniu Durys 2 listopada został przeniesiony z korpusu oficerów taborowych do korpusu oficerów artylerii i powrócił do 10 pap, w którym objął stanowisko młodszego oficera w 2 baterii[12].

Początkowo dobrze sobie radził z nowymi wyzwaniami, związanymi z tą funkcją. Dzięki temu 12 grudnia 1927 r. objął – w zastępstwie – obowiązki oficera mobilizacyjnego i zarządcy budynków koszarowych pułku. 8 stycznia 1928 r. powrócił do 2 baterii, a od 13 kwietnia do 24 lipca był oddelegowany do Komisji Przeglądowej Koni w Łodzi[13]. Jednak w ocenie ówczesnego dowódcy 10 pap płk. Michała Zdzichowskiego z 27 października 1928 r. był oficerem przeciętnym: „Nie wykazuje większych zalet osobistych. Ambicja pracy – przeciętna. Brak poważniejszego ujęcia obowiązków służbowych. Zdolności fizyczne – dobre. Wyszkolenie przeciętne, brak doświadczenia. Nie wykazuje samodzielności i inicjatywy. Nadaje się na obecne stanowisko młodszego oficera baterii. Na ogół oficer – dostateczny"[14]. Opinia ta – trudno powiedzieć, na ile prawdziwa – zapewne była przyczyną kolejnych zmian przydziału służbowego Durysa. Jego zwierzchnicy poszukiwali stanowiska, na którym mógłby się jak najlepiej odnaleźć. 16 kwietnia 1929 r. został czasowo oddelegowany do pełnienia obowiązków rejonowego inspektora koni w Łodzi, zajmującego się ewidencjonowaniem tych zwierząt i przeprowadzaniem ich poboru dla wojska. Trudno stwierdzić, jak sobie z tym zadaniem poradził, 24 lipca bowiem powrócił do 10 pap na stanowisko młodszego oficera 2 baterii. 15 sierpnia otrzymał przydział na stanowisko płatnika pułku, na którym pokazał swe umiejętności fachowe, uzyskane w czasach wcześniejszej służby w wojskach taborowych. W rezultacie szybko nastąpiła także zmiana w dotyczących go opiniach służbowych. Już 7 października 1929 r. kwatermistrz 10 pap mjr Franciszek Busz tak ocenił swego podwładnego: „Zalety osobiste duże. Obowiązkowy i pilny. Ambicja pracy duża, lecz bez większego zapału. Usposobienie zrównoważone. Zamiłowanie do służby wojskowej duże. […] Dokładny w pracy, daje sobie radę w każdej sytuacji. […] Niezbyt pewny jeszcze siebie, choć ma wszelkie dane ku temu, aby podkreślić to, co robi. Przez swój stosunek do podwładnych, przychylny i pobłażliwy, osiąga dodatnie wyniki. Mało jeszcze doświadczony artylerzysta – dobry

ki" 2007, t. 54, s. 89–103. Natomiast o 10. Dywizji Piechoty szerzej zob.: W. Jarno, *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004; W. Jarno, W. Kozłowski, *10 Dywizja Piechoty w wojnie 1939 roku*, Pruszków 2016.

[12] CAW WBH, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1927 r., k. 93 oraz Zaświadczenie o ukończeniu kursu w Szkole Młodszych Oficerów Artylerii z 28 X 1927 r., k. 153; Dziennik Personalny MSWojsk 1926, nr 54, s. 451; 1927, nr 15, s. 153 i nr 27, s. 348.

[13] CAW WBH, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1928 r., k. 96.

[14] *Ibidem*, k. 97.

pracownik kancelaryjny. Nadaje się na obecne stanowisko płatnika pułku”[15]. Natomiast służba na nowym stanowisku w niewielkim stopniu poprawiła opinię płk. Zdzichowskiego na jego temat: „Zdolności organizacyjne – dostateczne. Zdolności kierownicze – dostateczne. Nie wykazuje inicjatywy i samodzielności. Brak większego wyrobienia służbowego. Zdolności wychowawcze duże, dobry instruktor. Wymaga większego wyrobienia doświadczenia pod względem fachowym. Ogólna wartość służby – duża. Nadaje się na obecne stanowisko płatnika pułku”[16].

Porucznik Wacław Durys w mundurze oficera 10 pap, 6 października 1929 r. (zbiory Marka Ilkiewicza)

W ciągu kolejnych dwóch lat jego oceny jako artylerzysty niewiele się poprawiły. Dowódca 4 Grupy Artylerii gen. bryg. Stanisław Miller, w opinii za 1929 r., powstałej w sierpniu następnego roku, pisał: „Jako artylerzysta przeciętnie wyszkolony. Taktycznie mało wyrobiony. Musi jeszcze dużo pracować nad sobą. Nadaje się na mł[odszego] of[icera] bat[erii]. Dostateczny artylerzysta, na d[owód]cę bat[erii] się jeszcze nie nadaje”[17]. Z drugiej strony bezpośredni przełożony Durysa, kierownik Administracji Pieniężnej w siedzibie Dowództwa OK nr IV, miał bardzo dobre zdanie o nim jako płatniku pułku: „Księgowość i rachunkowość pieniężną prowadzi prawidłowo. Z przepisami zaznajomiony należycie. Na stanowisko płatnika odpowiada w zupełności. Bardzo dobry oficer płatnik”[18]. Mimo to już 14 sierpnia 1930 r. bohater niniejszego artykułu został ponownie przesunięty do służby liniowej. Następnego dnia zdał swoje dotychczasowe obowiązki por. Kazimierzowi Michałowskiemu i objął funkcję młodszego oficera w 4 baterii 10 pap, a 27 listopada został przeniesiony na równorzędne stanowisko do 3 baterii, która 25 kwietnia 1931 r. została przemianowana na 1 baterię[19]. Opinie przełożonych na jego temat za 1930 r. nie różniły się specjalnie od wcześniejszych i nadal generalnie był oceniany jako „przeciętny”,

[15] CAW WBH, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1929 r., k. 99.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, k. 104.
[18] *Ibidem*.
[19] CAW WBH, 10 pal, sygn. I.322.10.14, Rozkaz pułkowy nr 182 z 21 VIII 1930 r. i nr 254 z 27 XI 1930 r., b.p.; *ibidem*, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1931 r., k. 105.

czego wyrazem może być stwierdzenie gen. Millera z 3 września 1931 r.: „Zupełny brak wprawy i wyrobienia. Taktycznie przeciętny. Jako instruktor słaby. Nadaje się zaledwie na mł[odszego] of[i]c[era] bat[erii]. Na d[owód]cę bat[erii] nie nadaje się. Nadaje się raczej do służby administracyjnej”[20].

Mimo powyższej opinii, tego samego dnia – z powodu nieobecności dowódcy 1 baterii – objął w zastępstwie jej dowództwo. Zapewne z obowiązków tych wywiązywał się poprawnie, choć 7 listopada 1931 r. komendant garnizonu łódzkiego udzielił mu pisemnej nagany za nieposiadanie przy sobie „Regulaminu służby wewnętrznej” w trakcie asystencji na ulicach Łodzi. Ponadto na początku tego roku por. Durys miał sprawę przed Oficerskim Sądem Honorowym dla Młodszych Oficerów przy 10 pap, który 26 lutego udzielił mu upomnienia za naruszenie godności oficerskiej – jako płatnik pułku zaciągnął niewielką pożyczkę pod zastaw książeczki PKO. Jednak te przewinienia nie odbiły się na jego dalszej służbie wojskowej, gdyż w okresie od 16 września 1932 do 20 stycznia 1933 r. ponownie sprawował w zastępstwie dowództwo 1 baterii[21].

Na początku lat trzydziestych XX w. opinie służbowe przełożonych o Durysie jako młodszym oficerze baterii nadal były nienajlepsze. Jednak doceniając jego zaangażowanie w prace o charakterze administracyjnym, płk Zdzichowski przeniósł go 20 stycznia 1933 r. ponownie do kwatermistrzostwa pułku, tym razem na stanowisko oficera żywnościowego, co przyniosło niebawem poprawę ocen służbowych. Na przykład w opinii za 1933 r. dowódca pułku napisał: „Nadaje się na zajmowane stanowisko oficera żywnościowego pułku. Może być użyty na wyższym stanowisku dowódcy baterii, lecz bardziej nadaje się do administracji”[22]. W kolejnych latach otrzymywał już tylko dobre i bardzo dobre opinie za pracę na tym stanowisku, np. 27 października 1937 r. kolejny dowódca 10 pal płk Zygmunt Łakiński pisał: „Przygotowany do funkcji oficera żywnościowego pułku bardzo dobrze. Bardzo pilny i sumienny, zaradny i pracowity. Pracuje z zamiłowaniem. Nadaje się bardzo dobrze do wszelkich prac w administracji”[23]. Podobne oceny znajdują się także w ostatnim „Rocznym uzupełnieniu listy kwalifikacyjnej za 1938 r.”, zachowanym w teczce personalnej Durysa[24]. Nic dziwnego, że doskonale radząc sobie na tym stanowisku, zajmował je aż do wiosny 1939 r.

Jak pokazują przytoczone powyżej opinie, bohater niniejszego artykułu nie był wybijającym się oficerem liniowym, natomiast znacznie lepiej nadawał się do administracji puł-

[20] CAW WBH, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1931 r., k. 107.

[21] *Ibidem*, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1932 r., k. 108; Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1933 r., k. 111; Pismo z informacją o zakończeniu sprawy honorowej wobec por. Wacława Durysa z 5 III 1931 r., k. 147.

[22] *Ibidem*, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1933 r., k. 112.

[23] *Ibidem*, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1937 r., k. 125.

[24] *Ibidem*, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1938 r., k. 128–129.

Porucznik Wacław Durys, zdjęcie z 1937 r. (zbiory Marka Ilkiewicza)

kowej. Warto dodać, że w trakcie służby otrzymał kilka odznaczeń: w 1928 r. – Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 oraz Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości, a w 1938 r. – Medal Niepodległości[25], Brązowy Medal za Długoletnią Służbę oraz Krzyż Zasługi. W uzasadnieniu wniosku o to ostatnie odznaczenie napisano: „Wstąpił w roku 1916 do POW. W listopadzie 1918 zgłasza się ochotniczo do WP. Wojnę polsko-bolszewicką odbył na froncie. W czasie pokoju na stanowiskach liniowych oraz ostatnio jako oficer żywnościowy pułku, przyczynił się solidną pracą do organizacyjnej sprężystości pułku. Pracą tą oraz pracą niepodległościową zasłużył sobie na odznaczenie, zwłaszcza wobec pomijania go w awansie"[26]. Można przypuszczać, że pomijanie Durysa w awansach na wyższe stopnie (był porucznikiem od 1921 r.) wynikało z jego wcześniejszych nienajlepszych opinii służbowych. Ostatecznie 19 marca 1939 r. został kapitanem. Zapewne wówczas przeniesiono go na stanowisko zastępcy oficera mobilizacyjnego pułku, które zajmował do czasu mobilizacji jednostki w dniach 23–26 sierpnia 1939 r.[27]

Zanim przejdziemy do wojennych losów kpt. Durysa, warto jeszcze przybliżyć jego życie rodzinne. Około 1925 r. poślubił Wiktorię z domu Wróblewską (ur. 1906 r.), pochodzącą z powiatu mińskiego (obecnie Białoruś), która wraz z rodziną uciekła w 1920 r. przed wojskami bolszewickimi do Warszawy. Małżeństwo niebawem doczekało się trójki potomstwa: dwóch synów – Jerzego (ur. 1927 r.) i Mirosława (ur. 1929 r.) oraz córki Krystyny (ur. 1931 r.). Rodzina utrzymywała się z poborów bohatera tej rozprawy, co pozwalało na życie na przeciętnym, lecz stabilnym poziomie, mimo że Wiktoria zaczęła niebawem poważnie chorować. Pod koniec lat trzydziestych XX w. wymagała stałego leczenia, wskutek czego pogorszyły się warunki życia Durysów. W dokumentach z 1938 r. zostało to następująco opisane: „Żyje w warunkach materialnych dość ciężkich, bez ujemnego wpływu na służbę"[28].

[25] Monitor Polski 1938, nr 177, s. 9.

[26] CAW WBH, ap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Wniosek dowódcy 10 pal o odznaczenie por. Wacława Durysa Krzyżem Zasługi z 1938 r., k. 168–169.

[27] AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 8 IV 1954 r., k. 25; R. Rybka, K. Stepan, *Rocznik Oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006, s. 313, 728.

[28] CAW WBH, tap. Wacław Durys, sygn. I.481.D.6665, Arkusz ewidencyjno-kwalifikacyjny z 1928 r., k. 5; Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1931 r., k. 105; Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej

Po rozpoczęciu agresji niemieckiej na Polskę 1 września 1939 r. Durys pozostał w Łodzi i w szeregach Oddziału Zapasowego 10 pal lub Ośrodka Zapasowego Artylerii Lekkiej nr 2 (nie jest to do końca jasne) prowadził prace organizacyjne, związane z formowaniem kolejnych jednostek artylerii. Po ogłoszeniu ewakuacji garnizonu, nocą z 5 na 6 września wyruszył w kierunku Warszawy. Z uwagi na zatłoczenie dróg i panujący na nich coraz większy chaos, ostatecznie dotarł do Modlina, w którym przebywał do jego kapitulacji 29 września[29]. Niestety, w dostępnej literaturze nie ma innych informacji na temat udziału bohatera tej rozprawy w kampanii polskiej 1939 r.[30] Jak sam podał, „[w] 1939 roku otrzymałem w czasie działań wojennych awans na majora"[31]. Po wojnie, w różnych pismach, wysyłanych do instytucji cywilnych i wojskowych, Durys twierdził, że miał ten stopień wojskowy. Jednak w zawiadomieniach Departamentu Personalnego MON – o przeniesieniu go w stan spoczynku z dniem 23 czerwca 1948 r. oraz z 20 września 1951 r. o przeniesieniu go z dniem 31 sierpnia do rezerwy – podano, że był kapitanem[32]. Ten sam stopień znajduje się także na stronie tytułowej jego powojennej teczki personalnej. Wszystko wskazuje zatem na to, że wspomniany awans nie został po wojnie pozytywnie zweryfikowany z powodu braku odpowiednich dokumentów i świadków.

Po kapitulacji Modlina Durys trafił do niewoli niemieckiej i został wywieziony do obozu przejściowego dla jeńców w Prusach Wschodnich. Po upływie około dwóch tygodni zwolniono go, lecz z uwagi na włączenie Łodzi i jej okolic do III Rzeszy postanowił pozostać w nowo utworzonym Generalnym Gubernatorstwie i zamieszkał w Warszawie, do której ściągnął także swoją rodzinę. W 1940 r. spotkał na ul. Marszałkowskiej znajomego oficera artylerii, który poinformował go, że w stolicy istnieje już konspiracyjna organizacja pod nazwą Związek Walki Zbrojnej, i zaproponował wstąpienie do niej. Durys się zgodził i po około dwóch tygodniach został zaprzysiężony jako jej członek. Przyjął pseudonim Adamski. W konspiracji miał mieć stopień majora. Jako przedwojenny oficer administracyjny został szefem intendentury przy Komendzie Okręgu Warszawskiego ZWZ (przekształconego 14 lutego 1942 r. w Armię Krajową). W 1941 r. miał zostać przeniesiony na stanowisko zastępcy szefa intendentury tego okręgu, które zajmował do wybu-

za 1932 r., k. 108; Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1937 r., k. 123; Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1938 r., k. 127.

29 AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 16 III 1954 r., k. 10–11.

30 Nazwisko Wacława Durysa nie występuje w literaturze dotyczącej kampanii polskiej 1939 r. (np. L. Głowacki, *Obrona Warszawy i Modlina na tle kampanii wrześniowej 1939*, Warszawa 1985; W. Jarno, *Okręg Korpusu…*; W. Jarno, W. Kozłowski, *10 Dywizja Piechoty …*; T. Kryska-Karski, *Materiały do historii Wojska Polskiego*, z. 21: *Poprawki-uzupełnienia, skorowidze*, Londyn 1987, s. 54; P. Zarzycki, *10 Kaniowski Pułk Artylerii…*, s. 45–48).

31 CAW WBH, tap. Wacław Durys, sygn. 1049.34.54, Odręcznie napisany życiorys z 23 VI 1951 r., k. 1–2.

32 *Ibidem*, Pismo Departamentu Personalnego MON o przeniesieniu Wacława Durysa w stan spoczynku z dniem 23 VI 1948 r., k. 15; Pismo Departamentu Personalnego MON o przeniesieniu Wacława Durysa do rezerwy z dniem 31 VIII 1951 r., k. 26.

chu Powstania Warszawskiego. Początkowo jego działalność polegała na pozyskiwaniu i gromadzeniu żywności oraz wszelkich możliwych do zdobycia elementów wyposażenia mundurowego dla członków organizacji. Oficerowie pionu intendentury mieli spotykać się na konspiracyjnych zebraniach w mieszkaniu przy ul. Żelaznej, w którym omawiano kwestie zaopatrzenia w żywność i umundurowanie oddziałów ZWZ/AK[33].

Wczesnym latem 1944 r. Durys zamieszkał w Pruszkowie, lecz wybuch Powstania Warszawskiego zastał go w Warszawie, do której przyjechał tego dnia w sprawach konspiracji. Z powodu braku przydziału bądź raczej niemożności dotarcia do wyznaczonego punktu zbiórki, przez pierwsze dni jedynie „przyglądał się" walkom. Później na ul. Leszno napotkał grupę powstańców. Poprosił o przyjęcie do oddziału, w którym zajął się sprawami zaopatrzenia. W 1954 r. zeznał w trakcie śledztwa, że służył w oddziale należącym do Armii Ludowej: „Jak mi oświadczyli członkowie tej grupy [oddziału – W.J.], to miała to być grupa operacyjna Armii Ludowej pod dowództwem »Leśnika« czy »Leśniaka«. […] Przy wstępowaniu do grupy »Leśnika« przedstawiłem, że dotychczas byłem członkiem »AK«, jednak tego pod uwagę nie brano. Mówili, że do grupy tej przyjmują wszystkich, którzy chcą walczyć przeciwko Niemcom"[34]. W Powstaniu Warszawskim faktycznie wziął udział oddział dowodzony przez płk. Jana Szypowskiego „Leśnika", lecz należał on do AK. Prawdopodobnie Durys w trakcie przesłuchania chciał pokazać swój rzekomy związek z AL, licząc na łagodniejszy wymiar kary. We wspomnianym oddziale bohater niniejszego artykułu walczył na Starym Mieście. W jednej z potyczek, w połowie sierpnia, został ranny od wybuchu granatu i kolejne dni spędził w szpitalu. Z uwagi na odniesione rany nie mógł ewakuować się kanałami do Śródmieścia i 2 września 1944 r., po upadku Starego Miasta, dostał się do niewoli niemieckiej[35].

Wraz z innymi powstańcami i mieszkańcami stolicy został wywieziony do obozu przejściowego w Pruszkowie. Niemcy prowadzili w nim selekcję przybywających osób na dwie kategorie: zdolnych i niezdolnych do pracy. Durys, z uwagi na odniesione rany, został zaliczony do tej drugiej i po kilkunastu dniach zwolniony. Miał udać się do najbliższego szpitala, lecz zdecydował się powrócić do swojego mieszkania w Pruszkowie. Przebywał tam do czasu zajęcia miasta przez Armię Czerwoną w styczniu 1945 r. Jego stan zdrowia szybko się poprawiał i Durys niebawem wydobrzał, ale do służby w wojsku nigdy nie wrócił[36].

Jeszcze w styczniu pojechał do Łodzi. Okazało się jednak, że nie może zająć swojego dawnego, trzypokojowego mieszkania przy ul. Srebrzyńskiej 75 pod nr. 50 na Osiedlu

[33] AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 14 VII 1954 r., k. 39–40; CAW WBH, tap. Wacław Durys, sygn. 1049.34.54, Odręcznie napisany życiorys z 23 VI 1951 r., k. 1–2.

[34] AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 14 VII 1954 r., k. 39.

[35] *Ibidem*, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 14 VII 1954 r., k. 39; S. Nowak, *Jan Szypowski „Leśnik"*, Warszawa 2020, s. 18 (seria: „Bohaterowie Niepodległej").

[36] AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 14 VII 1954 r., k. 39; Pismo z omówieniem posiadanych przez UB materiałów na temat Wacława Durysa z 1 II 1956 r., k. 41.

im. Józefa Montwiłła-Mireckiego. Prawdopodobnie lokal został rozszabrowany kilka dni wcześniej, po opuszczeniu tej prestiżowej dzielnicy miasta przez Niemców, którzy pojawili się w niej w 1940 r., po usunięciu ludności polskiej[37]. W tej sytuacji udał się do gospodarstwa rodziców we wsi Żaczki. Konieczność doglądania spraw na miejscu sprawiła, że pozostał tam po sprowadzeniu rodziny z Pruszkowa do Łodzi. Pełnił nawet funkcję zastępcy wójta gminy Grabów, a w 1947 r. wybrany został na wójta. Przez krótki czas był również zastępcą komendanta miejscowej Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, członkiem Zarządu Związku Samopomocy Chłopskiej i jednym z założycieli oraz wiceprezesem spółdzielni działającej przy tym związku. Udzielał się także w Komitecie Budowy Szkół (1947–1950, jako przewodniczący w gminie Grabów), Polskim Czerwonym Krzyżu i Komitecie Obrońców Pokoju (1950–1951, jako przewodniczący we wsi Żaczki). Latem 1945 r. wstąpił do PPS i wkrótce został wybrany do jej komitetu gminnego, na stanowisko zastępcy prezesa. Po wymuszonym zjednoczeniu PPS i PPR w grudniu 1948 r. stał się członkiem PZPR, z której został usunięty 2 lutego 1951 r. przez Komisję Kontroli Partyjnej Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łodzi. Jako powód Durys wymienił służbę w sanacyjnym wojsku, natomiast w dokumentach UB widnieje adnotacja, że przyczyną była jego przynależność do AK[38].

Ciekawym elementem ówczesnych stosunków było przydzielenie do gospodarstwa Durysa trzech Niemców. Pracowali na roli, początkowo jedynie za wyżywienie, a od 1949 r. otrzymywali wynagrodzenie, traktowani więc byli już nie jako jeńcy, lecz jako robotnicy rolni. W styczniu 1951 r. bohater tej rozprawy oddał gospodarstwo w Żaczkach w dzierżawę, sam natomiast przeniósł się na stałe do rodziny w Łodzi, do swojego dawnego mieszkania. Starszy syn ożenił się już i wyprowadził, pracował i studiował wieczorowo, natomiast młodszy syn i córka wprawdzie również pracowali, ale ciągle mieszkali z rodzicami. Z powodu przewlekłej choroby żona Durysa nie mogła pracować zawodowo, a on sam zatrudnił się w Kieleckim Okręgowym Przedsiębiorstwie Mierniczym Wydział Produkcyjny w Łodzi (przemianowanym następnie na Łódzkie Okręgowe Przedsiębiorstwo Miernicze) przy ul. Piotrkowskiej 65, początkowo jako kasjer, potem jako magazynier. Dał się poznać jako dobry pracownik, terminowy, koleżeński, otwarty i uczynny. Cieszył się zaufaniem kolegów z zakładu, wybrano go na skarbnika Kasy Zapomogowo-Pożyczkowej. Również w miejscu zamieszkania miał nienaganną opinię[39].

[37] W bloku przy ul. Srebrzyńskiej 75 mieszkała m.in. rzeźbiarka Katarzyna Kobro z malarzem Władysławem Strzemińskim, a także wiceprezydent Łodzi Antoni Purtal (D. Fornalska, *Osiedle Montwiłła-Mireckiego. Opowieść mieszkańców. Przed wojną / Wysiedlenia / Powroty*, Łódź 2018, s. 97–99, 151–183).

[38] AIPN Ld, 89/109, t. 1, Charakterystyka Wacława Durysa sporządzona przez Kieleckie Okręgowe Przedsiębiorstwo Miernicze Wydział Produkcyjny w Łodzi, 16 IV 1954 r., k. 273.

[39] AIPN Ld, 014/46, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 9 IV 1954 r., k. 26–27; AIPN Ld, 89/109, t. 1, Protokół przesłuchania podejrzanego Wacława Durysa z 16 III 1954 r., k. 7; Charakterystyka Wacława Durysa sporządzona przez Kieleckie Okręgowe Przedsiębiorstwo Miernicze Wydział Produkcyjny w Łodzi, 16 IV 1954 r., k. 272–273; Wywiad na Wacława Durysa przeprowadzony przez Komisariat IX MO w Łodzi, 3 V 1954 r., k. 281.

Według organów bezpieki, w 1951 r. miał się zaangażować w konspirację antykomunistyczną. Został aresztowany wieczorem 16 marca 1954 r. przez Sekcję III Wydziału III Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi[40]. Jak opowiadał po latach jego syn Mirosław, „do mieszkania przyszło 5 funkcjonariuszy UB po cywilnemu. Nie podali powodu zatrzymania ojca. Przeprowadzili szczegółową rewizję. Dwóch funkcjonariuszy wyprowadziło ojca, zaś trzech pozostało w domu, urządzając tzw. kocioł"[41].

Sprawę Durysa przydzielono ppor. Mieczysławowi Ogrodnikowi, starszemu oficerowi śledczemu Wydziału Śledczego UBP na miasto Łódź. Ten 26-latek z zaledwie podstawowym wykształceniem, były instruktor ZMP, bardzo energicznie przystąpił do pracy, nie przebierając w środkach. Straszył podejrzanego daleko idącymi konsekwencjami w razie odmowy współpracy w śledztwie, a kiedy to nie wystarczało, groził bronią i bił go[42]. W rezultacie bohater niniejszego artykułu już w trakcie wstępnych przesłuchań 16–17 marca 1954 r. przyznał się do przynależności do konspiracyjnej organizacji Kadrowo Wojskowe Bataliony Chłopskie (w dokumentach śledztwa występuje także pod nazwą Bataliony Chłopskie; konspiracyjna struktura o tej ostatniej nazwie w istocie powstała prawdopodobnie w 1949 r. na Śląsku). Śledczy wskazał trzy osoby, które Durys miał do niej zwerbować – kpt. Kazimierza Michałowskiego, ppłk. Franciszka Sobolewskiego i mjr. Edwarda Rajpolda[43]. Ogrodnik i jego pomocnicy nie poprzestali na wymuszeniu przyznania się do winy. Między 16 marca a 30 sierpnia, kiedy odbyły się końcowe przesłuchania podejrzanego, wzywali go co najmniej 24 razy, czasami kilka razy dziennie. Do 29 kwietnia trwało jego intensywne indagowanie (w kolejnych miesiącach wzywano go już tylko incydentalnie), przede wszystkim na okoliczność rzekomego udziału w antykomunistycznej organizacji. Pytano również o przynależność do POW i AK, jednak te wątki nie przykuły uwagi śledczych.

Zgodnie z opisem zdarzeń przyjętym przez bezpiekę, w 1951 r. Durys nawiązał kontakt z grupą przedwojennych oficerów (m.in. z Sobolewskim, Borysem Riabinowskim, Michałowskim, Rajpoldem) i policjantem Józefem Sałacińskim, którzy stworzyli wspomnianą wyżej nielegalną organizację. Bohater niniejszej rozprawy miał objąć w niej stano-

[40] Aresztowania chciano dokonać w poniedziałek 15 marca w zakładzie pracy, na miejscu okazało się jednak, że Wacław Durys jest akurat na urlopie. Szybko ustalono, że nigdzie nie wyjechał i przebywa w domu. Przy okazji aresztowania założono w mieszkaniu przy ul. Srebrzyńskiej 75 tzw. kocioł, nie dał on jednak spodziewanych efektów i nikogo więcej tam nie aresztowano. AIPN Ld, 014/46, Pismo L.dz. MRE-720/53 z 15 III 1954 r., k. 52; Pismo L.dz. ME-152/54 z 19 III 1954 r., k. 53; Pismo L.dz. MRE-720/53 z 17 III 1954 r., k. 57.

[41] Postanowienie o umorzeniu śledztwa, 7 VIII 2015 r., b.p. (materiały przekazane autorom przez rodzinę Wacława Durysa).

[42] AIPN Ld, 099/408, Ankieta specjalna, 2 X 1948 r., k. 6, 11; Informacja o przebiegu służby Mieczysława Ogrodnika, 21 X 1998, k. 42.

[43] AIPN Ld, 014/46, Telefonogram L.dz. MRE-121/54 z 17 III 1954 r., k. 50; AIPN Ld, 81/109, t. 1, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 16 III 1954 r., k. 6–9.

wisko komendanta Okręgu Łódzkiego w stopniu generała brygady i otrzymać pseudonim Wróblewski. Zdaniem UB, organizacja ta prowadziła bardzo zamaskowaną działalność, ograniczającą się do sporadycznych kontaktów (w ten sposób tłumaczono bardzo luźne związki między aresztowanymi). Jej członkowie mieli szykować się na konflikt zbrojny między Wschodem i Zachodem, a w razie jego wybuchu, wystąpić jako kadry powstającej wówczas antykomunistycznej armii. Zdaniem śledczych, organizacja miała liczyć 14 członków w Łodzi i ok. 50 w skali kraju. 8 lipca przeprowadzono konfrontację między Durysem a Rajpoldem, podczas której obaj stwierdzili, że znali się dobrze jeszcze sprzed wojny. Co ciekawe, drugi z wymienionych miał powiedzieć Ogrodnikowi, że awansu Durysa na generała nie potraktował poważnie i zaprzeczył, jakoby tenże wspominał cokolwiek o organizowaniu sztabów wojskowych przyszłej armii[44].

Niedorzeczność oskarżenia rodzi wątpliwości co do istnienia w Łodzi struktur tej organizacji. Już w 1955 r. większość jej rzekomych członków została zwolniona z więzień. Stwierdzono, że cała sprawa była „naciągana" – takiego sformułowania użyto w wewnętrznym dokumencie komunistycznych służb[45]. Zdaniem autorów tego artykułu, tak było w istocie, w tym czasie bezpieka bardzo często wyolbrzymiała bowiem wszelkie przejawy oporu społecznego, a nawet „tworzyła" fikcyjne grupy konspiracyjne. Omawiana sprawa była – jak się wydaje – typowa dla sposobu działania aparatu bezpieczeństwa okresu stalinowskiego. Typowe było także wymuszanie przez funkcjonariuszy UB zeznań poprzez stosowanie wobec podejrzanych tortur psychicznych i fizycznych. Niekiedy maltretowani więźniowie podpisywali nawet wcześniej przygotowane protokoły, których treść nie miała nic wspólnego z ich wyjaśnieniami[46].

Ostatecznie 30 sierpnia 1954 r. por. Ogrodnik (awansował w uznaniu dla efektów śledztwa) sformułował wobec Durysa wniosek o pociągnięcie do odpowiedzialności karnej z osławionego artykułu 86 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego za to, że „od lata 1951 r. do 16 marca 1954 r. usiłował przemocą usunąć władze zwierzchnie z chęcią zagarnięcia władzy w swoje ręce oraz zmienić ustrój ludowo-demokratyczny na kapitalistyczny, przez to, że był aktywnym członkiem organizacji Bataliony Chłopskie"[47]. Tego samego dnia, podczas końcowego przesłuchania, Durys przyznał się do przynależności do wspomnianej organizacji, zaprzeczył jednak, by dążył do obalenia władzy siłą i zmiany ustroju.

[44] AIPN Ld, 81/109, t. 1, Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 16 III 1954 r., k. 6–9; Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 17 III 1954 r., k. 13–15; Protokoły przesłuchań Wacława Durysa z 8 IV 1954 r., k. 42–46; Protokół przesłuchania Wacława Durysa z 14 VII 1954 r., k. 68–69; Protokół konfrontacji pomiędzy Wacławem Durysem a Edwardem Rajpoldem z 8 VII 1954 r., k. 254–255.

[45] AIPN Ld, 014/46, Omówienie posiadanych materiałów, 1 II 1956 r., k. 41–42; Omówienie materiałów w sprawie ewidencyjno-obserwacyjnej nr 1152, 29 XI 1957 r., k. 43–44.

[46] *Ibidem*, Telefonogram nr E121/54, 17 III 1954 r., k. 48.

[47] AIPN Ld, 81/109, t. 1, Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej Wacława Durysa, 30 VIII 1954 r., k. 288; Dziennik Ustaw 1944, nr 6, poz. 27, Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 23 IX 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego.

Akt oskarżenia, obok Durysa, obejmował Zygmunta Wójcickiego, Michałowskiego, Rajpolda i Franciszka Chylińskiego. Jeszcze przed procesem przeniesiono ich do więzienia mokotowskiego w Warszawie, a sama rozprawa odbyła się w stolicy, przed Wojskowym Sądem Rejonowym. Przewodniczył sędzia mjr Juliusz Surażski, Durysa reprezentował mec. Zenon Szczęsny. Proces trwał od 15 do 18 listopada. Wydarzenia na sali sądowej obserwował syn bohatera niniejszego artykułu, Mirosław (przyjechał razem z matką). Po latach pamiętał, że ojciec był zastraszony i przerażony. Nie miał możliwości swobodnej wypowiedzi, a jego wyjaśnienia były przerywane przez sąd[48]. 19 listopada oskarżeni usłyszeli wyroki. Durys skazany został na 7 lat więzienia, Rajpold na 5, Michałowski na 2 lata i 8 miesięcy, a Wójcicki – na rok[49]. Już 29 listopada mec. Szczęsny złożył skargę rewizyjną o zmianę zaskarżonego wyroku i inną kwalifikację czynów, a tym samym – o złagodzenie kary. Ponieważ podobne skargi wnieśli adwokaci pozostałych skazanych, Najwyższy Sąd Wojskowy rozpatrzył je łącznie na posiedzeniu niejawnym 8 lutego 1955 r. (rozprawie przewodniczył sędzia ppłk Józef Dziowgo) i – zgodnie z przewidywaniami – nie znalazł podstaw do zmiany kwalifikacji prawnej czynów popełnionych przez obwinionych, a co za tym idzie – do złagodzenia kar[50].

Ostatniego dnia marca 1955 r. Durysa przeniesiono do więzienia w Rawiczu. Nie odsiedział jednak całego wyroku. 7 września tegoż roku uzyskał przerwę w odbywaniu kary ze względu na zły stan zdrowia, najprawdopodobniej spowodowany brutalnymi przesłuchaniami. Był umieszczany w szpitalu zarówno w trakcie śledztwa, jak i podczas pobytu w zakładzie karnym. W rezultacie opuścił więzienie i wrócił do Łodzi. Był wycieńczony i wychudzony, miał złamaną szczękę, co powodowało, że mógł przyjmować tylko pokarmy płynne. Był także w bardzo złej kondycji psychicznej, cierpiał na depresję[51]. Jednak rodzinie nic nie opowiadał, nie skarżył się także na złe traktowanie ani w śledztwie, ani w więzieniu.

Przez bardzo długi czas nie mógł znaleźć stałej pracy, dlatego zajął się działalnością chałupniczą. W 1957 r. otrzymał propozycję zatrudnienia w charakterze konwojenta, jednak odmówił. Zajęcie to było związane z koniecznością podróżowania po całym kraju,

[48] Postanowienie o umorzeniu śledztwa, 7 VIII 2015 r., b.p. (materiały przekazane autorom przez rodzinę Wacława Durysa).

[49] AIPN Ld, 81/109, t. 1, Protokół końcowego przesłuchania podejrzanego Wacława Durysa, 30 VIII 1954 r., k. 289; Akt oskarżenia przeciwko Wacławowi Durysowi, Zygmuntowi Wójcickiemu, Kazimierzowi Michałowskiemu, Edwardowi Rajpoldowi, Franciszkowi Chylińskiemu, 31 VIII 1954 r., k. 312–324; Pełnomocnictwo dla mec. Zenona Szczęsnego, 1 VII 1954 r., k. 333; Nakaz uwięzienia Wacława Durysa, 13 X 1954 r.; AIPN Ld, 81/109, t. 2, Zawiadomienie WSR w Warszawie, 5 XI 1954 r., k. 8; W. Jarno, *Major Edward Rajpold (1894–1980). Zarys biografii*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2025, R. 24, nr 1, s. 193.

[50] AIPN Ld, 81/109, t. 2, Skarga rewizyjna Wacława Durysa, 29 XI 1954 r., k. 97; Postanowienie NSW na skargi rewizyjne, 8 II 1955 r., k. 119; W. Jarno, *Major Edward Rajpold*…, s. 194.

[51] AIPN Ld, 014/46, Pismo Centralnego Więzienia w Rawiczu, 26 VI 1956 r., k. 97; AIPN Ld, 81/109, t. 2, Zawiadomienie o przeniesieniu więźnia, 31 III 1955 r., k. 147; Zawiadomienie o zwolnieniu więźnia karnego, 7 IX 1955 r., k. 160.

Wiktoria i Wacław Durysowie, początek lat sześćdziesiątych XX w. (zbiory Marka Ilkiewicza)

co Durys uznał za potencjalny powód do oskarżenia go przez tajne służby o „zawiązywanie kontaktów organizacyjnych”[52]. Jak widać, śledztwo i pobyt w więzieniu odcisnęły trwałe piętno na jego psychice. Po wyjściu na wolność unikał także kontaktów towarzyskich. Jak się okazuje, jego ostrożność była uzasadniona, ponieważ cały czas był obserwowany przez UB/SB, sprawdzano również jego korespondencję. Służby zainteresowane były zachowaniem Durysa po wyjściu z więzienia: z kim utrzymywał kontakty, czy odwiedzał kolegów z byłej „organizacji” i czy opowiadał o swoim uwięzieniu. Dopiero w końcu 1957 r. złożono jego teczkę w archiwum i zaniechano dalszej obserwacji wobec stwierdzonego braku jakiejkolwiek podejrzanej działalności. Jednak nie zapomniano o nim. We wrześniu 1961 r. jeszcze raz analizowano akta Durysa, wobec którego użyto sformułowania „jakoby został niesłusznie aresztowany i skazany”. Jednak, ze względu na stan jego zdrowia (był już rencistą) i brak szerszych kontaktów, ostatecznie przestano się nim interesować[53].

Durys był wprawdzie członkiem Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, ale nie angażował się zupełnie w jego działalność, jedynie opłacał składki. Na fali odwilży zdecydował się na wystąpienie o rehabilitację i odszkodowanie za niesłuszne skazanie. Sprzyjał mu fakt, że w 1958 r. Sąd Najwyższy uchylił wyrok w jego sprawie i skierował ją do ponownego rozpatrzenia. 5 kwietnia tegoż roku Sąd Wojewódzki w Łodzi umorzył postępowanie wobec wszystkich skazanych. Nie było to jednak uniewinnienie, o które niesłusznie uwięzieni musieli nadal zabiegać. Jeszcze w 1958 r. uzyskał je Wójcicki (na jego ponownym procesie zeznawał m.in. Durys), w 1962 – Michałowski, w 1963 – Rajpold, a w 1965 – Chyliński. Durys stanął ponownie przed Sądem Wojewódzkim w Łodzi 24 września 1962 r. i – tak jak jego koledzy – został uniewinniony od zarzucanych mu czynów. W trakcie tych kilku rozpraw domniemani konspiratorzy, mimo podeszłego już wieku i zniszczonego przez UB zdrowia, solidarnie stawiali się w salach sądowych

[52] AIPN Ld, 014/46, Omówienie materiałów w sprawie ewidencyjno-obserwacyjnej nr 1152, 29 XI 1957 r., k. 44.

[53] *Ibidem*, Omówienie materiałów w sprawie ewidencyjno-obserwacyjnej nr 1152, 29 XI 1957 r., k. 44–45; Postanowienie o zakończeniu i przekazaniu do archiwum spraw ewidencji operacyjnej, 28 XI 1957 r., k. 46; Pismo Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, 12 X 1956 r., k. 101; Notatka służbowa z 20 V 1957 r., k. 106; Notatka służbowa z 18 IX 1961 r., k. 110–111.

i zeznawali, że do żadnej tajnej organizacji nie należeli, nic nie wiedzieli o jej istnieniu, a jej nazwę mieli poznać od Ogrodnika (który konsekwentnie stosował w protokołach nazwę Bataliony Chłopskie, dopiero w późniejszych omówieniach śledztwa pojawiły się Kadrowo Wojskowe Bataliony Chłopskie). Opowiadali o stosowaniu wobec nich tortur i wymuszaniu zeznań. Rzekomo wspólnie spiskujący Durys, Wójcicki i Chyliński poznali się dopiero na ławie oskarżonych. Okazało się również, że zeznania prowadzące do ich aresztowania złożył Mieczysław Witkowski, jeden z założycieli organizacji Bataliony Chłopskie na Śląsku, wyjątkowo brutalnie traktowany w śledztwie, w wyniku czego trafił nawet do szpitala psychiatrycznego[54].

Konsekwencją uniewinnienia było wystąpienie Durysa we wrześniu 1963 r. do sądu o odszkodowanie za niesłuszne skazanie i uwięzienie. Wprawdzie po przeszło roku Sąd Wojewódzki w Łodzi przyznał mu tytułem odszkodowania 36 tys. zł (przeciętne wynagrodzenie w tym roku wynosiło 1763 zł, czyli na przyznaną mu sumę musiałby pracować ponad 20 miesięcy), ale nie była to nawet połowa kwoty 100 tys. zł, na którą jego szkody wyliczył adwokat[55].

Aresztowanie, śledztwo i pobyt w więzieniu naznaczyły ostatnie lata życia bohatera niniejszego artykułu. Orzeczenie Komisji Lekarskiej ds. Inwalidztwa i Zatrudnienia w Łodzi z 26 lutego 1960 r. potwierdziło, że miał zrujnowane zdrowie. Pobierana renta, w wysokości niespełna 1000 zł, nie wystarczała na utrzymanie w sytuacji, kiedy małżonka także nie pracowała i nie miała prawa do żadnego świadczenia emerytalno-rentowego. Z tego powodu Durys zwracał się do Dzielnicowej Rady Narodowej Łódź-Polesie o doraźne zasiłki z pomocy społecznej. Dla przedwojennego oficera WP było to zapewne upokarzające. Musiał również poddać się bolesnemu zabiegowi usunięcia części złamanej w śledztwie żuchwy. Ten niegdyś rozmowny i uśmiechnięty – jak zapamiętała córka – mężczyzna zmienił się w wystraszonego i wycofanego człowieka. Dopiero tuż przed śmiercią zwierzył się żonie, że był bity i maltretowany przez UB. Zmarł 6 października 1967 r.[56]

[54] AIPN Ld, 81/109, t. 2, Wyrok Sądu Najwyższego z 16 I 1958 r., k. 200; *ibidem*, t. 3, Postanowienie Sądu Wojewódzkiego w Łodzi z 5 IV 1958 r., k. 12; Protokół rozprawy głównej Zygmunta Wójcickiego przed Sądem Wojewódzkim w Łodzi, 28 XI 1958 r., k. 71–76; *ibidem*, t. 4, Protokół rozprawy głównej Kazimierza Michałowskiego przed Sądem Wojewódzkim w Łodzi, 26 III 1962 r., k. 21–23; *ibidem*, t. 5, Postanowienie Sądu Najwyższego z 18 VIII 1962 r. w sprawie Wacława Durysa, k. 4–5; Protokół rozprawy głównej Wacława Durysa przed Sądem Wojewódzkim w Łodzi, 24 IX 1962 r., k. 16–22; *ibidem*, t. 6, Protokół rozprawy głównej Edwarda Rajpolda przed Sądem Wojewódzkim w Łodzi, 3 VI 1963 r., k. 19–21; *ibidem*, t. 7, Protokół rozprawy głównej Franciszka Chylińskiego przed Sądem Wojewódzkim w Łodzi, 9 XI 1965 r., k. 37–40.

[55] AIPN Ld, 91/167, Wniosek o odszkodowanie za niesłuszne skazanie Wacława Durysa, 15 IX 1963 r., k. 2–3; Protokół rozprawy głównej Wacława Durysa przed Sądem Wojewódzkim w Łodzi, 23 XII 1963 r., k. 16; Postanowienie Sądu Wojewódzkiego w Łodzi o odszkodowaniu dla Wacława Durysa, 19 X 1964 r., k. 46.

[56] AIPN Ld, 030/8, Kwestionariusz osobowy Durys Wacław, 10 IX 1973 r., k. 14; Postanowienie o umorzeniu śledztwa, 7 VIII 2015 r., b.p. (materiały przekazane autorom przez rodzinę Wacława Durysa); Odpis skrócony aktu zgonu Wacława Durysa (materiały przekazane autorom przez rodzinę Wacława Durysa).

Wacław Durys, 1966 r. (zbiory Marka Ilkiewicza)

Swoistym epilogiem sprawy Durysa i jego kolegów było opracowanie zatytułowane *Kontrrewolucyjna organizacja Kadrowo-Wojskowe Bataliony Chłopskie 1952–1954* przygotowane przez SB w 1973 r. Choć od opisywanych w nim wydarzeń minęło już 20 lat, bezpieka nie tylko nie potrafiła zdobyć się nawet na śladowy obiektywizm, lecz wręcz przeciwnie, jeszcze bardziej koloryzowano organizację. Jako uzasadnienie aresztowań podano wykrycie planowanego wysadzenia w powietrze gmachu KC PZPR w Warszawie podczas obrad II Zjazdu tej partii za pomocą samochodu wypełnionego dynamitem (wątek ten pojawił się w trakcie przesłuchań Adolfa Małuszyńskiego, również oskarżonego o przynależność do organizacji Bataliony Chłopskie, ale w ogóle nie był obecny w zeznaniach Durysa). Rozszyfrowano również rzekome pochodzenie nazwy organizacji – jej przywódcy mieli liczyć na pozyskanie bogatych chłopów, niezadowolonych z polityki agrarnej PRL[57].

Analiza zachowanych materiałów skłania jednak do stwierdzenia, że cała ta opowieść ma niewiele wspólnego z prawdą. Aparat bezpieczeństwa komunistycznego państwa starał się wykazać nie tylko swoją skuteczność, ale przede wszystkim uzasadnić swe istnienie i szerokie uprawnienia, szukając wszędzie spisków i knowań. W jego bezlitosne tryby wpadła grupa przedwojennych oficerów z Łodzi, których towarzyskie kontakty nie uszły uwagi UB. Wprawdzie pierwsze meldunki mówiły jedynie, że „w Łodzi istnieje grupa byłych oficerów zawodowych, która nie chce współpracować z żadną organizacją. Rzekomo nie prowadzi żadnej działalności"[58] oraz że wspomniani oficerowie nie zgodzili się na proponowaną współpracę z Batalionami Chłopskimi ze Śląska, jednak nie powstrzymało to bezprawnych działań bezpieki. W ich wyniku złamano życie kilku wspaniałych ludzi, którzy przez wiele lat służyli wiernie Polsce i – jak Durys – walczyli z bronią w ręku o jej niepodległość.

[57] AIPN Ld, 030/8, Kontrrewolucyjna organizacja Kadrowo-Wojskowe Bataliony Chłopskie 1952–1954, wrzesień 1973 r., k. 2, 10; AIPN Ld, PF 10/56, Meldunek UBP m. Łodzi do naczelnika Wydziału III Departamentu Śledczego MBP w Warszawie, 8 II 1954 r., k. 6; AIPN Ld, PF 10/433, Analiza nielegalnej organizacji Wojskowo Kadrowe Bataliony Chłopskie, b.d., k. 108.

[58] AIPN Ld, PF 10/56, Meldunek UBP m. Łodzi do naczelnika Wydziału III Departamentu Śledczego MBP w Warszawie, 8 II 1954 r., k. 7.

Na koniec należy wspomnieć o umorzeniu w 2015 r. śledztwa Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie w sprawie znęcania się funkcjonariuszy UB nad Durysem z powodu niewykrycia sprawców. Prowadzący jego przesłuchania por. Ogrodnik w 1956 r. został zwolniony ze służby, jednak nigdy nie poniósł odpowiedzialności za swoje czyny[59].

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi
Komenda Miejska Milicji Obywatelskiej w Łodzi, AIPN Ld, 030/8.
Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Łodzi, AIPN Ld, 099/408; AIPN Ld, PF 10/433.
Sąd Wojewódzki w Łodzi, AIPN Ld, 89/109, t. 1–7; AIPN Ld, 91/167.
Urząd Bezpieczeństwa Publicznego na Miasto Łódź, AIPN Ld, PF 10/56.
Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi, AIPN Ld, 014/46.

Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne
10 pal, I.322.10.14.
Akta personalne Wacław Durys, I.481.D.6665, tap. 1049.34.54.
Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, I.301.7.151.

Materiały przekazane autorom przez rodzinę Wacława Durysa

Źródła drukowane

Dziennik Personalny MSWojsk 1920, 1923, 1926, 1927.
Dziennik Ustaw 1944.
Kryska-Karski T., *Materiały do historii Wojska Polskiego*, z. 21: *Poprawki-uzupełnienia, skorowidze*, Londyn 1987.
Lista starszeństwa oficerów zawodowych z 3 maja 1922 r., Warszawa 1922.
Monitor Polski 1938.
Rybka R., Stepan K., *Rocznik Oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006.

[59] Materiały przekazane autorom przez rodzinę Wacława Durysa.

Wspomnienia

Fornalska D., *Osiedle Montwiłła-Mireckiego. Opowieść mieszkańców. Przed wojną / Wysiedlenia / Powroty*, Łódź 2018.

Wspomnienia o Szkole Edwarda Rontalera 1896–1939, red. I. Zawadzki, Warszawa 1960.

OPRACOWANIA

Czernielewski K., Jarno W., *Garnizon Łódzki Wojska Polskiego 1918–1939*, Toruń 2008.

Dobroński A., *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków 1993.

Głowacki L., *Obrona Warszawy i Modlina na tle kampanii wrześniowej 1939*, Warszawa 1985.

Grobicki J., *Organizacja kawalerii polskiej w latach 1918–1921*, cz. 1, „Przegląd Kawalerii" 1932, t. 9, nr 2.

Herkner S., *Zarys historii wojennej 2 Pułku Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Warszawa 1929.

Jarno W., *10 Pułk Artylerii Lekkiej w latach 1919–1939. Zarys dziejów* [w:] *Wśród dymu i ognia. Studia i materiały do dziejów artylerii polskiej i obcej*, t. 2, red. A. Smoliński, Oświęcim 2016.

Jarno W., *Major Edward Rajpold (1894–1980). Zarys biografii*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2025, t. 24, nr 1.

Jarno W., *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001.

Jarno W., *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004.

Jarno W., Kozłowski W., *10 Dywizja Piechoty w wojnie 1939 roku*, Pruszków 2016.

Kuprianis A., *Kaniowski 10 Pułk Artylerii Lekkiej w Łodzi 1919–1939: geneza, organizacja i jej zmiany, dyslokacja*, „Rocznik Łódzki" 2007, t. 54.

Leroch-Orlot R., *Zarys historii wojennej 10 Pułku Kaniowskiego Artylerii Polowej*, Warszawa 1929.

Nowak S., *Jan Szypowski „Leśnik"*, Warszawa 2020 (seria: „Bohaterowie Niepodległej").

Smoliński A., *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 do 25 IV 1920 r.*, Toruń 2000.

Zarzycki P., *10 Kaniowski Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1997.

WITOLD JARNO (ur. 1970) – doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, zatrudniony w Katedrze Historii Polski i Świata po 1945 r. Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Głównymi dziedzinami jego zainteresowań naukowych są dzieje Polski i regionu łódzkiego oraz historia wojskowości polskiej w XX w. Autor wielu artykułów dotyczących tej problematyki oraz kilkunastu monografii, m.in.: *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939* (Łódź 2001), *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939* (Warszawa 2004), *1 Dywizja Strzelców Armii Generała Hallera w latach 1918–1919* (Łódź 2006), *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949. Organizacja i działalność okręgów wojsko-*

wych (Łódź 2011), *Obchody Milenium w diecezji łódzkiej (1966–1967)* (Łódź 2017, współautor), *4 Pułk Artylerii Ciężkiej w latach 1921–1939* (Warszawa–Łódź 2023, współautor). E-mail: witold.jarno@uni.lodz.pl

ARTUR KUPRIANIS (ur. 1975) – doktor, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi. Absolwent Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego. Naukowo zajmuje się historią wojskowości, ruchu komunistycznego w Polsce oraz dziejami regionu łódzkiego w XX w. Autor m.in.: *Generał brygady Czesław Młot-Fijałkowski (1892–1944)* (Warszawa 2004), *Łódzka 4 Grupa Artylerii w latach 1929–1939* (Łódź 2010); współautor: *4 Pułk Artylerii Ciężkiej w latach 1921–1939* (Łódź–Warszawa 2023), *Szlakiem legionistów między Styrem a Piawą. Kolekcja fotografii profesora Stefana Macki z lat 1915–1920* (Łódź–Warszawa 2023); *Rok 1939 w Łodzi i w województwie łódzkim. Losy ludności cywilnej* (Łódź–Warszawa 2020, współredaktor). E-mail: artur.kuprianis@ipn.gov.pl

WITOLD JARNO (born 1970) – habilitated doctor, professor at the University of Łódź, employed at the Department of Polish and World History after 1945 at the Institute of History, University of Łódź. His main areas of research interest are the history of Poland and the Łódź region, as well as the history of Polish military affairs in the 20th century. He is the author of numerous articles on these topics and several monographs, including *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939* [District of the Polish Army Corps No. IV Łódź 1918–1939] (Łódź 2001), *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939* [Kaniv Riflemen in the Years 1919–1939] (Warsaw 2004), *1 Dywizja Strzelców Armii Generała Hallera w latach 1918–1919* [1st Rifle Division of General Haller's Army in the Years 1918–1919] (Łódź 2006), *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949. Organizacja i działalność okręgów wojskowych* [Territorial Military Authorities in Poland in the Years 1945–1949: Organization and Activities of Military Districts] (Łódź 2011), *Obchody Milenium w diecezji łódzkiej (1966–1967)* [Millennium Celebrations in the Diocese of Łódź (1966–1967)] (Łódź 2017, co-author), and *4 Pułk Artylerii Ciężkiej w latach 1921–1939* [4th Heavy Artillery Regiment in the Years 1921–1939] (Warsaw–Łódź 2023, co-author). E-mail: witold.jarno@uni.lodz.pl

ARTUR KUPRIANIS (born 1975) – PhD, an employee of the Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in Łódź. Graduate of the Faculty of Philosophy and History at the University of Łódź. His academic work focuses on military history, the communist movement in Poland, and the history of the Łódź region in the 20th century. His publications include: *Generał brygady Czesław Młot-Fijałkowski (1892–1944)* [Brigadier General Czesław Młot-Fijałkowski (1892–1944)] (Warsaw 2004), *Łódzka 4 Grupa Artylerii w latach 1929–1939* [Łódź 4th Artillery Group in the Years 1929–1939]

(Łódź 2010); co-author of: *4 Pułk Artylerii Ciężkiej w latach 1921–1939* [4th Heavy Artillery Regiment in the Years 1921–1939] (Łódź–Warsaw 2023), *Szlakiem legionistów między Styrem a Piawą. Kolekcja fotografii profesora Stefana Macki z lat 1915–1920* [On the Trail of the Legionnaires between the Styr and the Piave: Professor Stefan Macko's Collection of Photographs from the Years 1915–1920] (Łódź–Warsaw 2023); *Rok 1939 w Łodzi i w województwie łódzkim. Losy ludności cywilnej* [The Year 1939 in Łódź and the Łódź Voivodeship: The Fate of the Civilian Population] (Łódź–Warsaw 2020, co-editor). E-mail: artur.kuprianis@ipn.gov.pl.